

דף שבועי

בס"ד

פרשת קדשים, תשפ"ב, מספר 1467

"שֶׁדֶךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים" – מפסיקותיו החקלאיות של הראי"ה קוק

יהורם לשם

לכאורה, מהלכה ד' ניתן להבין שזריעת כלאיים למאכל בהמה, מותרת. אולם רבי יוסף קארו (רי"ק) הבין אחרת:

לכך נראה לומר שלא דוקא נקט רבינו מאכל אדם אלא כל דבר שרוצה בקיומו אסור זה בזה ואפילו אם רוצה בקיומו למאכל בהמה. ולא נתכוון רבינו לשלול אלא העשבים המרים בלבד" (כסף משנה, שם).

כפי שניווכח להלן, הראי"ה לא קיבל פרשנות מחמירה זו.

כרקע משלים נוסיף את הסברו של ד"ר יואל לשם ממכון וולקני, על התועלת החקלאית העולה מזריעת הכלאיים שתידון כאן. בקיה היא צמח מספוא בעל יבול נמוך, ומחמת טבעה השרוע יש קושי רב בקצירתה. מאידך, כאשר היא נזרעת עם דגן זקור, היא נדלית עליו, צוברת יותר ביומסה וגם נוחה יותר להיקצר.¹

הפסיקה הראשונה מובאת כאן בלשונו של הרב, מתוך שו"ת "משפטי כהן" (הלכות כלאיים כו), בתשובה לשאלת הרב מ' בראדער, רבה של עקרון (מזכרת בתיה):²

הגיעני מכתבו ע"ד הוויקא (=Vicia – בקיה) שהוא מאכל בהמה, אם אפשר להתיר לזרעם עם הש"ש (שבולת שועל) יחד ע"י נכרים?

תשובת הראי"ה:

הנה פשט דברי הרמב"ם (ה' כלאים פ"א ה"ד) נוטה להתיר במאכל בהמה, מדיוקא שכתב שאינו נוהג כלאי זרעים כ"א

ידוע שהראי"ה קוק זצ"ל היה מאוהדיה ותומכיה המובהקים של החקלאות העברית ההולכת ומתפתחת בארץ, והוא ייחס לה קדושה ומפורסמים דבריו:

בנין הארץ, היסוד הראשי, החקלאות, הלא היא אצל כל העמים רק גורם כלכלי חיוני פשוט, אבל העם אשר הנושא שלו כולו הוא קדש קדשים, וארצו, ושפתו, וכל ערכיו כולם קודש הם... הרי גם חקלאותו כולה היא ספוגת קודש... (מאמרי הראי"ה, עמ' 177-181).

במישור ההלכתי-מעשי התאמץ הראי"ה בכל מאודו לסייע לחקלאי היישוב העברי, ולמצוא פתרונות הלכתיים לבעיותיהם. אולם לא תמיד נמצאו פתרונות. דוגמה לכך נראה בפסיקותיו העוסקות בכלאי זרעים – איסור הנזכר בפרשתנו.

כרקע, נקדים את דברי הרמב"ם ב"משנה תורה" (הלכות כלאיים, פרק א')::

א-ג) הזרע שני מיני זרעים כאחד בארץ ישראל לוקה, שנאמר "שֶׁדֶךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים" (וי' יט:ט)... ואסור לאדם לקיים כלאי זרעים בשדהו, אלא עוקר אותן, ואם קיים אינו לוקה. ומותר לישראל לזרוע כלאי זרעים בידו בחוצה לארץ, ואפילו לערב הזרעים לכתחילה ולזרוען בחוצה לארץ מותר. ודברים אלו, דברי קבלה.

ד) אין אסור משום כלאי זרעים אלא זרעים הראויין למאכל אדם, אבל עשבים המרים וכיוצא בהן מן העיקרין שאינן ראויין אלא לרפואה וכיוצא בה, אין בהן משום כלאי זרעים (ספר זרעים, מהדורת "רמב"ם מדויק", תשס"ד).

1 י' לשם, "יבולי שחת גדולים יותר בזריעת בקיה בתערובת עם חיטה וחיטפון", השדה כרך ס"ג חוברת ב"ב (1983), עמ' 2528-2529.
2 הוא הרב משה המאירי-אוסטרובסקי (פינסק 1886 – י-ם 1947).

* ד"ר יהורם לשם / מכון מיג"ל קרית-שמונה והמכללה האקדמית תל-חי.

לשאלת זריעת בקיה בלי חשש כלאים. במושבי החסידים⁸ נתעוררה שאלת הבקיה, שרוצים להכניס בתור מספוא לבהמות. מטעמים טכניים – שיהא אפשר לקצור אותה במכונה – זורעים אותה בחו"ל ביחד עם שבולת-שועל ובזה יש משום אסור כלאים.

תשובת מרן הרב קוק:

אין למצוא שום היתר לזרוע בקיה ביחד עם שבולת-שועל במפולת-יד. אבל אפשר לסדר את הזריעה במכונת-זריעה באופן דלקמן: זורעים גם את הבקיה וגם את השבולת-שועל בשורות. ונותנים ריוח בין מין למין לכל-הפחות 20 סנטימטר. מלבד זה מסדרים בראש כל ערוגה בין שורה לשורה תלם במשך אמה ובגובה טפח. באופן זריעה כזה מפיקים את התועלת שיש בזריעה מעורבת ואין בזה אף חשש אסור כלאים (ההד, גליון ה-ו, שבט-אדר, תרפ"ח, עמ' יט).

הדברים מובאים כאן מכילי שני, כנראה ע"י רבי חנוך העניך בורנשטיין (לימים האדמו"ר הרביעי מסוכטשוב) שהיה אז עורכו של "ההד". במסגרת מצומצמת זו לא נוכל לדון במקורות הפסיקה. נציין רק שהדברים מבוססים על כללי ההרחקה המותרת בין מינים שונים, שהזכיר הרמב"ם בפרקים ג' וד' מהלכות כלאים. מכל מקום, לא ברור עד כמה הועילה עצתו זו של הרב לחקלאים הדתיים, שהמשיכו להתלבט בסוגיה. בשנות השלושים הונח העניין שוב לפני הרא"ה, על ידי אברהם רודי הרץ (ממייסדי הקיבוץ הדתי ומנהיגיו, גרמניה 1905 – קבוצת יבנה 1997), וכעבור שנים סיפר על פגישתו עם הרב:⁹

בחו"ל היה מקובל, בין היתר במשקים שהיו יותר מפותחים, לזרוע במספוא לפרות תערובת של בקיה ושיבולת שועל. כך נהגתי גם פה "וגאלתי" חלקה של כעשרה דונם שחרשתי בעזרת הפרות וזרעתי אותם. כאשר התחילו הזרעים לנבוט, עברתי בשטח באחד הערבים ונפגשתי שם עם אחד מהחברים הוותיקים של קבוצת אברהם...¹⁰ כשעברנו ביחד

בזרעים הראויים למאכל אדם.³ ואע"פ שהכס"מ (כסף משנה) שם מוציא דבריו ממשמעם... מ"מ אי אפשר לכחש שפשטן של דברי הרמב"ם מפורשים הם דבעינן דוקא ראויים לאכילת אדם לכה"פ בכלאי זרעים, ובודאי היה לו מקור לדבריו,⁴ דכל כמה שאפשר לישב ע"פ פשט הלשון טפי עדיף...

כלומר, הרא"ה חולק על פרשנותו של ר"ק משום שאינה משקפת את פשט לשון הרמב"ם. ולכן, זריעת בקיה ושבולת שועל ביחד מותרת מעיקר הדין, אם כי בפועל אסור הרא"ה את הזריעה הזו. אולם, מכיוון שנוצר כאן מצב של "שבות דשבות",⁵ זריעה שכזו תהיה מותרת אם היא תיעשה ע"י גוי, תחת מספר הגבלות:

אומנם כדי לחוש לדברי הכס"מ, וט"ז (יר"ד רצ"ז סק"ב) שהחזיק בדרכו, ראוי לצרף מה שנעשה ע"י גוי. וי"ל דהוי שבות דשבות... דאוכל בהמה גם להמחמירים אינו כי אם מדרבנן. ויש לצרף דעת הפוסקים דסבירא להו דבזמן הזה גם איסור כלאים הוי דרבנן כתרומות ומעשרות. וראוי לעשות בדרך הערמה להקנות את התבואה לנכרי ושיזרע בשביל עצמו ואח"כ יקנה ישראל ממנו. כן נלע"ד לסמוך במקום צורך גדול כפי מה שהציעו לפני.

הפתרון שהרב הציע לאיכרי עקרון ב-1913 לא התקבל בשנות ה-20 וה-30 ע"י חלוצי הפועל המזרחי, שדגלו בעבודה עצמית/עברית וחיו בתקופה ביטחונית שלא אפשרה העסקת ערבים במשק היהודי.⁶

משמו של הרא"ה מוכרות התייחסויות נוספות לבעיית הכלאים הנ"ל. האחת, נדפסה בחייו, בכתב העת "ההד":⁷

3 מעניין לציין שבחוקות הארץ (ביאורי הרא"ה וחיודושו על הלכות כלאים לרמב"ם, מכון התורה והארץ, תשס"ו) על אתר, הרב התלבט בדעת הרמב"ם ואכמ"ל.
4 וראו ב"יד פשוטה" על אתר רנ"א רבינוביץ ז"ל (ספר זרעים א, ירושלים תשע"ו) שמפנה כאן לסתמא דגמרא בירושלמי כלאים פ"א, ה"א.

5 פירוש המילה "שבות" הוא כשיש שני איסורים דרבנן באותה הפעולה, כגון אדם שאומר לנוכרי לעשות לו מלאכה בשינוי. האמירה לנוכרי בפני עצמה אסורה רק מדרבנן, ועשיית המלאכה בשינוי אסורה גם היא רק מדרבנן. משום כך במקרים מסוימים (כגון במקום מצווה) התירו לעשות שבות דשבות, שזה יותר קל מאשר רק שבות אחת (ע"פ תשובות בית ההוראה המרכזי לדיינות – דין).

6 וראו אצל עמינדב ש' יצחקי, מאמין וזרוע – אתגרי דת ותרבות במושבי הפועל המזרחי הראשונים בתקופת המנדט, תשפ"א, "זריעת כלאים" עמ' 142-148.

7 ירחון חרדי מרכזי ליהדות ולבניין הארץ, יצא לאור בי-ב בשנים 1925-1953, במימון הקק"ל.

8 כפר חסידים הוקם ב-1925 ע"י חסידי יבלונה וקוז'ניץ, שהתיישבו במספר נקודות. בהמשך התמזגו הנ"ל עם קבוצה מהפנה"ז למושב אחד, במיקומו הנוכחי.

9 "פגישתי עם הרב קוק זצ"ל", בתוך: נושא אלומותיו – אברהם (רודי) הרץ, הוצאת הקיבוץ הדתי תשס"ח, עמ' 185-187. תודתי לשכני מאיר הרץ שסיפר לי על אביו ופגישתו עם הרא"ה.

10 הכשרה חקלאית (ע"ש הרא"ה) שעלתה ב-1935 ליד כפר פינס והקימה ב-1943 את קיבוץ כפר עציון.

מן התורה ואני יודע שבחול איסור זה אינו נוהג אבל פה זה קיים. ב"ה שאנחנו יכולים לקיים מצוות התורה, וזה שיש כאן ההתלבטויות הנפשיות שלכם, זה כאין וכאפס לעומת הדבר של קיום מצוות התורה בבניין הארץ. אתה נוסע הביתה, לוקח את המחרשה ואתה חורש את מה שזרעת ותזרע אחד משני הגידולים. אתה יכול לזרוע כל אחד לחוד אבל לא ביחד. הוא המשיך ואמר: "אם אתה נפגש עם אנשים שאומרים... שאני, הרב קוק, נותן היתר לזרוע בקיה בשורות ביחד עם שיבולת שועל, אם זורעים אותם לא במפולת יד, אלא כל אחד בנפרד, ושזו דבר כזה מותר, ואני יודע שמפיצים דבר כזה ומצער אותי מאוד, כי מעולם לא נתתי היתר כזה ואיני יכול לתת אותו! לכן, אם אתה נפגש עם אנשים שכך טוענים – אתה תכחיש דבר זה שאיננו על דעתך. אין אפשרות אחרת,¹² אתה חייב להפוך את השדה.

זה היה בעצם כל המפגש, שהיה קצר עד למאוד ולא היה מפגש נוסף... כמובן שבלית ברירה עשיתי כפי שהרב הורה לנו. מאז התחלנו לעמוד יותר בקשר עם רבנים ופנינו אליהם עם הבעיות שלנו, שעד עכשיו לא היינו כל כך מודעים לעובדה שישנו אספקט כזה בכלל.

אם כן, כשהדבר היה אפשרי, התאמץ הרא"ה למצוא היתרים ופתרונות לבעיית זריעת בקיה וש"ש. אבל כשלא התאפשר, לא נותרה ברירה אלא "להפוך את השדה".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

12 וראו אצל יצחקי (לעיל הערה 6) דעותיהם של הרב צבי פסח פרנק, הרב יעקב משה חרל"פ, הרב בן ציון חי עוזיאל, הרב יצחק-אייזיק הלוי הרצוג והרב שאול ישראלי, שחלקם פסקו לקולא או הציעו פתרונות אחרים.

בשדה, על הזריעה ועל שורות הזרעים המעורבות – בקיה ושבולת שועל – התחיל אותו חבר להזכיר לי שכאן כנראה זרעתי כלאיים. אני כמובן ידעתי מה זה כלאיים, אבל בחול"ל כלאיים במספוא אינו אסור לכן אנחנו לא עסקנו בזה ולא שמענו על זה. שם נהלנו את המשק שלנו מבלי שנפגשנו בכלל עם בעיות של תערובת מסוג זה... והוא אמר לי בפירושי: אתה עשית כאן משהו שלא ייעשה, זרעת כלאיים ופה בארץ ישראל דבר זה אסור בהחלט! כמובן שנבהלתי קצת... הוא אמר לי: אם זה כלאיים, לא יעזור לך שום דבר – ממילא תצטרך להפוך מיד את השדה. זאת כבר לא יכולתי לקבל, הדבר חרה לי מאוד. כדי לברר את העניין או לעשות משהו – מצד אחד להציל את הפעילות הכלכלית הראשונה ומצד שני לא לעשות משהו אסור על פי הדין – החלטתי שבהזדמנות קרובה כשאצטרך להיות בירושלים... אכנס אצל הרב קוק – אדם שאת שמו ידענו אבל לא היה לנו עד אז כל קשר איתו או עם אדם כלשהו מהרבנות...

כשהייתי בירושלים... פשוט נכנסתי לפגישה עם הרב קוק. התברר שהדבר הזה יותר פשוט מכפי שהוא נראה... נאמר לי שהרב במצב בריאותי לא תקין והוא נמצא בביתו... בהמשך פניתי ונסעתי לדירה הפרטית שלו שהיתה בעיר העתיקה בירושלים. דירה פשוטה וקטנה שעשתה רושם של דירה של בעל בית קטן ולא של אחד מגדולי הדור. האשה שכנראה דאגה לצרכי הבית, קיבלה אותי ואמרתי שאני חבר בקבוצת רודגס¹¹ ואני מוכרח לשאול את הרב בעניין הלכתי. לא עבר זמן רב והרב קוק בעצמו הופיע מולי ולא נתן לי לחכות... כשהרצתי לפניו את העניין, ובעיקר ניסיתי לשכנע אותו שבשביל התחלת ההתיישבות במשק דתי, כדי לקיים את מה שעשינו, יש בזה בשבילנו לא רק עניין כלכלי, כי אם גם עניין רגשי חשוב ביותר.

הרב קוק היה נחרץ מאוד בעניין זה. כנראה שהשאלה הזאת הגיעה אליו לא בפעם הראשונה. הוא קם ואמר לי בקיצור נמרץ "חבר, תדע שכלאיים מסוג זה אסור

11 הכשרה חקלאית שנוסדה ברודגס שבגרמניה, עברה לקרבת פתח תקוה ב 1931, והקימה את קבוצת יבנה ב 1941.